

Dragan K. VUKČEVIĆ*

POČETAK CRNOGORSKE MODERNE

Lik i sjenke jednoga doba

Sažetak: Rad je posvećen problemima društvene istorije Crne Gore u periodu 1878–1918. godine. U stvari, to je pokušaj da se početak crnogorske moderne sagleda kroz odgovor na pitanja o povezanosti države i društva u procesu modernizacije, šta se dogodilo s crnogorskom državom i njenim društvom 1918. godine i koje su pouke iz tog perioda aktuelne i za savremenu crnogorsku državu i njeno društvo.

Ključne riječi: *proces modernizacije, početna crnogorska moderna, crnogorska država, crnogorsko društvo, provincijalizacija*

Zagledanost u prošlost ne znači i njeno viđenje. Sklonost našeg čovjeka ka upornom okretanju istoriji ne znači da nam je ona bila učiteljica života. Ta zagledanost u minulo bila nam je često prepreka da osmislimo sadašnje i predvidimo dolazeće. Teško smo shvatali da budućnost ne može biti ponavljanje prošlosti. Ti znaci (ne)razumijevanja vremena su, nažalost, pokazatelji (ne)zrelosti duhovnosti jednoga društva.

Crnogorska akademija nauka i umjetnosti kroz obilježavanje značajnih jubileja nastoji da ukaže i na potrebu drugačijeg pristupa u objašnjenju i tumačenju prošlosti Crne Gore. To je pokušaj da se dominantni pristup, zasnovan na političkoj i vojnoj istoriji, dogradi teorijskim i metodološkim pristupom koji naglašava *društvenu istoriju, istoriju kulture i istoriju mentaliteta Crne Gore*. U takvom pristupu sadržana je težnja da se događaji shvate u kontekstu procesa, a pojave dobiju svoje značenje iz strukture. Na taj način naša historiografija u fokusu svog posmatranja nema samo ličnosti i događaje vezane isključivo za sferu politike, već naglašava duge

* Akademik Dragan K. Vukčević, CANU

processe i skrivene strukture iz sfere kulture, ekonomije, mentaliteta i privatnog života. Iz njih i svijet događajnosti dobija drugačije značenje.

Zato je CANU u 2017. godini za jubilej označila obilježavanje 170 godina od štampanja najznačajnije crnogorske knjige — *Gorskog vijenca*. U 2018. godini bio je to jubilej 130 godina otkad je donesen najznačajniji zakonik u pravnoj istoriji i kulturi Crne Gore — *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*.

Ove knjige, a nijesu jedine, koje čine baštinu crnogorske duhovnosti, predstavljaju u simboličkoj ravni značajne događaje naše kulture. Za kontinuitet i identitet Crne Gore one su jednako važne kao i velike bitke koje su pronijele slavu crnogorskog oružja. S tim knjigama mi smo ulazili u veliku priču istorije kulture Evrope.

U skladu s takvim opredjeljenjem, koje kulturu doživljava kao najznačajniji prostor kontinuiteta i kao zavičaj identiteta, koje u procesu vidi cjelinu iz koje treba tumačiti događaje i koje u strukturama otkriva tajnu pojava, smatramo da u 2018. godini treba ukazati ne samo na dalekosežnost događaja iz 1878. i 1918. godine, već treba napraviti napor da objasnimo i razumijemo *preobražaj crnogorskog društva* između dvije ključne godine naše istorije.

Godine 1878. Crna Gora ulazi u red međunarodno priznatih država Evrope. Na osnovu odluka velikog kongresa u Berlinu, jedno malo balkansko društvo dobilo je svoj zaokružen politički oblik — državu. Elementi te državnosti počeli su da se postavljaju znatno ranije i dugo je trajalo njihovo oblikovanje. Ali cjelovito međunarodno priznanje doći će 1878. godine. Od tada društvena istorija Crne Gore postaje neodvojiva od njene državne istorije.

Ovaj rad prilog je pokušaju da se odgovori na nekoliko pitanja. Prvo, šta se događa s crnogorskim društvom od 1878. godine? Drugo, šta se dogodilo 1918. godine s crnogorskom državom? I treće, koje pouke iz tog perioda mogu biti bitne i za današnje vrijeme?

Posmatrajući prošlost kao niz događaja, relativno je lako napraviti precizne podjele u njenom vremenskom toku. Ali ako prošlost posmatramo kao niz procesa dugog trajanja i promjena društvenih struktura, onda je teško utvrditi iste takve podjele u vremenu. Zato smatramo da je teorijski i metodološki opravdano da period društvene istorije u Crnoj Gori od 1878. godine označimo imenom *početna crnogorska moderna*. Naravno, treba istaći da proces modernizacije u Crnoj Gori nije otpočeo te godine.

On se javio u društvu ranije, ali je dobijanjem države modernizacija postala brža, slojevitija i složenija. Tačnije, nije samo teritorija znatno proširena, niti se samo stanovništvo uvećalo, već je nastupio dubok i relativno brz preobražaj tradicionalnog i patrijarhalnog crnogorskog društva. Taj početak je kasnio u odnosu na ondašnju razvijenu Evropu. Međutim, on je nosio mnoga obilježja koja je ondašnji savremeni svijet već vidio na putu sopstvene modernizacije.

Proces modernizacije je i u crnogorskom društvu nosio smjenu paradigme. Dotadašnji model predstavljao je „trijadu” sela, kolektivnog posjeda i crkve. Ona je dugo oblikovala život, kulturu i mišljenje brojnih generacija. Tu paradigmu, veoma sporo — ali nepovratno, smjenjivao je novi model, nova „trijada” koju su činili grad, individualna svojina i škola. Bio je to dramatičan proces preobražaja društvenih struktura, obrazaca ponašanja, ličnih i kolektivnih vrijednosti i pogleda na svijet. Počeo je period izgradnje institucija, rađanja individue i oblikovanja nacionalne svijesti. Ideje evolucije i napretka, tipične za kulturu 19. vijeka, počele su da prožimaju i osvajaju crnogorsko društvo.

Ovaj proces imao je i svoje nosioce i svoje protivnike, što mu je ponekad davalo naglašenu dramatičnost. On će početi da stvara različite mentalitete. Od njih nam se dva čine značajnijim od drugih. Jedan je bio kolektivistički. Njega možemo nazvati *plemenskim*. On je okrenut čuvanju onog tradicionalnog i patrijarhalnog u društvu. Polazište njegovog pristupa je kolektiv koji oblikuje način življenja i mišljenja. Taj kolektiv se različito shvatao. On je mogao biti: pleme, bratstvo, porodica, nacija, religija, partija... Ovi kolektivistički mentaliteti uvijek traže, stvaraju i nalaze svoje protivnike. Bez njih, oni bi teško i postojali. Njihov sukob je istoriju Crne Gore činio dramatičnom, surovom, ponekad i tragičnom.

Nasuprot ovom mentalitetu, prilično sporo, počeo je da se stvara i individualni mentalitet, koji možemo nazvati *građanskim*. On je bio slabiji i manje uticajan na društvene tokove. Nosio je vjeru u ulogu individue i značaj njenih prava. Naglašavao je moć obrazovanja, značaj racionalnosti i vrijednosti ličnog dostojanstva. Od tada sukob ova dva mentaliteta i dva identiteta čini crnogorsku istoriju i dramatičnom i neizvjesnom.

Početna crnogorska moderna u periodu od 1878. pa do početka balkanskih ratova zasnovala je nekoliko značajnih procesa. Bili su to: izgradnja institucija, planiranje elita i razvoj gradova. Uloga države u

tim procesima bila je dominantna. Zakon je postao osnov reda, a znanje uslov razvoja. Postajalo je jasno da država i mir predstavljaju neophodne uslove društvenog napretka. Bez potrebe da idealizujemo ovaj period naše istorije, možemo istaći da su u njemu postavljeni temelji za doba koje će znatno kasnije doći, a koje možemo nazvati *razvijena crnogorska moderna*. Taj period će početi nakon završetka II svjetskog rata.

Nažalost, kako to često biva na Balkanu, relativno kratki periodi mira surovo su prekidani novim sukobima. Početkom 20. vijeka njih su najavili balkanski ratovi. Na njih će se nadovezati Veliki rat, kakav svijet do tada nije vidio. Njegovo finale bila je 1918. godina.

Ovu značajnu godinu možemo nazvati *mnogolikom*. Bila je to godina u kojoj je završen najveći rat koji je svijet dotad vidio. Godina u kojoj su nestala carstva kao oblik političkog organizovanja. Godina u kojoj će velika socijalistička revolucija početi da postavlja temelje novog i drugačijeg društva. Godina u kojoj će s političke mape Evrope nestati brojne države. Godina u kojoj će se pojaviti i neke nove države...

Ispod svega toga ostajali su problemi koje svijet ovim ratom nije riješio. Oni će za koju deceniju tražiti svoje razrješenje. Ali u tom trenutku, ova činjenica bila je nepoznata.

I u crnogorskoj istoriji 1918. godina ima *više lica*. U toj godini je Crna Gora izgubila svoje ime i svoju državu. U toj godini pojavila se i nova državna tvorevina na slovenskom jugu, koja je za mnoge bila oličenje nade u bolji život. Ta godina donijela je i nove političke podjele i sukobe. Sa stanovišta državne istorije, možemo reći da je Crna Gora postala *provincija*. Pod provincijom podrazumijevamo politički prostor koji je imao svoj oblik i svoje središte, ali je u događajima koji su uslijedili to središte izgubio. Tačnije, ono je izmješteno iz dotadašnjeg političkog i državnog prostora i prostor se provincijalizovao.

Treba naglasiti da je riječ koja je u tom vremenu nosila utopijski smisao bila: *ujedinjenje*. U jednom siromašnom društvu, kakvo je bilo tadašnje crnogorsko, u kom je rastao javni dug i povećavalo se iseljavanje, težnja ka većoj i široj zajednici nosila je u sebi i obećanje boljeg života.

Sam događaj ujedinjenja, kako to i biva u ratnim i poratnim vremenima, nosio je obilježja nelegalnog čina. Nijesu se poštovale legalne institucije crnogorske države, već su se zasnivale nove. Takvi postupci će baciti sjenku na odluke koje su donesene, a podjele će učiniti dubljim i složenijim. Samo ujedinjenje, vremenom će se pokazati, nosilo je više

utopijskog nego realnog, više željenog nego mogućeg i više je obećavalo nego što je ostvarilo. Iskustvo poslije takvih događaja nosi u sebi gorčinu, razočaranost i rađa potrebu za alternativom.

Gljučne činjenice u društvenoj istoriji vezane za period koji je otvorila 1918. godina bile su usporavanje modernizacije, povećano raslojavanje, produbljivanje podjela i traganje za novim putem. Taj novi put neće otvoriti sukobljeni nosioci prethodnih podjela. Njega će zasnovati ljudi s drugačijim shvatanjem društva i države, čovjeka i vremena. Malo ko je tada mogao pretpostaviti da će njima pripasti budućnost. Onoga trenutka kada budu uzeli vlast i oblikovali novu državu, počće da obnavljaju i elemente državnosti Crne Gore. Oni će biti tvorci najznačajnijeg perioda novije istorije Crne Gore, koji možemo nazvati *razvijena crnogorska moderna*.

Ovim dolazimo i do našeg trećeg pitanja: šta su bitne pouke istorije Crne Gore iz perioda od 1878. do 1918. godine? U razumijevanju vremena važno je istaći da *prošlo* ima različite oblike, tj. više lica. Među njima su dva značajnija od drugih. To su: *minulo* i *bilo*. Pod *minulim* podrazumijevamo onaj sloj prošlog vremena koji se dogodio, koji se ne obnavlja i ne ponavlja i koji ne baca sjenku kojom oblikuje dolazeće. Njega bilježi i pamti hronika jednoga doba. Ono je važno za lične i kolektivne identitete. Njegovo razumijevanje je veoma bitno za shvatanje duha nekadašnjeg vremena.

Za razliku od *minulog*, *bilo* je onaj segment prošlog koji baca sjenku kojom oblikuje buduće. Ono se vraća, obnavlja i ponavlja i navodi nas da istoriju shvatamo kao ciklični slijed događaja. Ono je sloj vremena koji održava trajanje. Tačnije, ako je *minulo* važno za razumijevanje *identiteta*, *bilo* je bitno za objašnjenje *kontinuiteta*. Samo onda kada možemo i umijemo da shvatimo smisao *bilog*, možemo reći da je istorija učiteljica života.

Zato analiza perioda o kom govorimo, prije svega, treba da ukaže na one činjenice koje mogu biti od značaja i za vrijeme koje mi danas trošimo. Razumjeti te činjenice znači shvatiti pouku svoga vremena. Među tim činjenicama, tri su bitnije od drugih. Prva se tiče uloge i značaja države u preobražaju društva. Druga se tiče značenja društvene vrijednosti mira. Treća se odnosi na imperativ razumijevanja svog vremena kao uslova opstanka.

Odnosom društva i države, njihovim pojmovnim određenjem, razumijevanjem i objašnjenjem bave se politička i pravna teorija, sociologija i istorija prava i države, filozofija prava i politike. One nude različita objašnjenja i daju brojne teorijske koncepte. Ali većina njenih poslenika slaže se da je država najznačajnija tvorevina procesa modernizacije. U evropskom iskustvu je to tako bilo. Iako je u savremenom dobu u mnogim funkcijama razvlašćena ta ista država, s lokalnog i globalnog plana, do danas nije nađen politički oblik koji bi je zamijenio.

Period od 1878. do 1918. godine u crnogorskoj istoriji jasno pokazuje bitnu ulogu države u preobražaju društva. Ovaj period pokazuje da su društveni rast i razvoj bili brži, dublji i osmišljeniji u periodu kada je postojala crnogorska država. Država se pokazala ne samo kao politički okvir društva, već i kao glavni izvor njegovog preobražaja. Nestankom te države i ovi procesi dobijaju drugačiji ritam, tok i usmjerenje. Gube na snazi i dubini.

Druga činjenica vezana je za značaj društvene vrijednosti mira. Mir nije dovoljan, ali jeste neophodan uslov svakog rasta i razvoja. Još su istoričari antičkog perioda isticali pogubne posljedice ratova koji nijesu bili samo surovi oblik sukoba, već se kroz njih zasnivao drugačiji način življenja i mišljenja. Rat se pokazao kao najveći protivnik razvoju, slobodi i kulturi. I analiza crnogorske istorije u posmatranom periodu jasno pokazuje značaj mira za rast, razvoj i preobražaj ondašnjeg crnogorskog društva. Bio je to period duži od tri decenije, u kom nije bilo velikih sukoba i ratova. Nažalost, bio je i jedan od rijetkih takvih perioda u crnogorskoj istoriji od početka 18. vijeka.

I na kraju, stoji i činjenica o imperativu da se razumije vrijeme u kome živimo. Istorija svjedoči da su se političke i intelektualne elite Crne Gore u mnogim izazovima u svom vremenu pokazale nedoraslim njima. O tome kazuju naše brojne podjele i sukobi. Oni svjedoče da smo znali da odbranimo sebe od drugoga. Ponekada smo umjeli da sačuvamo drugoga od sebe. Nažalost, najrjeđe smo uspijevali da sačuvamo sebe od sebe samih.

Ovo naglašavamo zbog toga što i istorijsko iskustvo ovog perioda svjedoči da smo se više razvijali i brže napredovali kada smo se posvećivali *sebi*, a ne popravljanju drugih. Da smo kroz izazove vremena prolazili s manje žrtava kada smo odgovore tražili razumom i sa strpljenjem, a ne kroz mržnju i osvetu. Da smo najdalekosežnije političke odluke donosili

onda kada smo shvatali i prihvatili činjenicu da je crnogorsko društvo socijalno i etnički, religiozno i civilizacijski, kulturološki i mentalitetski raznorodno. I kada smo razumijevali da i onaj *drugi* treba da ima pravo, a ne kada smo težili da većina nametne ostalima svoju volju i svoj interes.

Saglasje ovih činjenica i nije ništa drugo nego *traganje za mjerom*. Ona je svojevrsna ravnoteža u sebi i sa svijetom u kome živimo. Grci su tu vrlinu smatrali odlikom mudrih ljudi i zrelih društava. Danas nam je najpotrebnija.

Dragan K. VUKČEVIĆ

BEGINNING OF MONTENEGRIN MODERNISM

Character and shadows of an era

Summary

The paper is aimed at issues of social history of Montenegro in the period 1878–1918. Actually, it is an attempt to overview the beginning of Montenegrin modern era through a response to questions of connections of the state and society in the process of modernization, what happened to Montenegrin state and society in 1918 and what messages from that period are still current for contemporary Montenegrin state and its society.

Key words: *process of modernization, initial Montenegrin modern era, Montenegrin state, Montenegrin society, provincialization*